

Тіна Момот
(Київ)

СУЧАСНІ ЧИННИКИ МІГРАЦІЇ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ ДО МІСТ

У статті розглянуто питання внутрішньої міграції сільської молоді в Україні; проведено аналіз соціально-економічних і культурних умов проживання в сучасному селі; виокремлено причини, які змушують сільську молодь мігрувати до міст.

Ключові слова: міграція, сільська молодь, етичні норми, дозвілля.

The focus of this article is the inner migration of the rural youth in Ukraine. The analysis of the modern village socio-economic and cultural conditions and the reasons that make the rural youth migrate to cities was performed in this paper.

Keywords: migration, young villagers, moral standards, leisure.

В статье рассматривается вопрос миграции сельской молодежи в Украине; осуществлен анализ социально-экономических и культурных условий жизни современной деревни; выделены причины, которые заставляют сельскую молодежь мигрировать в города.

Ключевые слова: миграция, сельская молодежь, этические нормы, досуг.

Постановка проблеми. Це дослідження є спробою дати вичерпну картину умов життя молоді в сучасному українському селі, охарактеризувати економічні, соціальні та культурні реалії сільського простору й виокремити причини, які змушують сільську молодь мігрувати до міст. Тема наразі є гострою та актуальною, адже попри те, що минуло вже двадцять

років після проголошення незалежності, українське село постійно перебуває у стані кризи, а міграції молоді набувають критичного характеру.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблеми сільської молоді досліджувалися переважно в публікаціях соціологічного, соціально-педагогічного, психологічного спрямування. Головним джерелом цієї розвідки є власні польові за-

писи автора, матеріали моніторингу інтернет-ресурсів (сайти районних та обласних адміністрацій, місцевої преси, молодіжних форумів), статистичні й соціологічні дані, зокрема, збірник «Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села» (2007) [13]. Окремі питання, що стосуються розвитку соціальної сфери в селі, знаходять своє висвітлення в публікаціях Л. Богуш [2]. У статтях Н. Лавріненка «Соціально-економічні проблеми сільської молоді» [12] та В. Чигрина «Сільська молодь як об'єкт соціологічного аналізу» [16] мовиться про найгостріші проблеми життя молоді в сучасному селі, дається наукова дефініція самого поняття «сільська молодь» та її обґрунтування. У статтях І. Карпової «Стратегії адаптації сільської молоді в міській спільноті» [11] і Т. Алмазової «Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем» [1] досліджувані питання висвітлено з погляду соціальної педагогіки. Окремі питання, що стосуються проблем виховання та сфери дозвілля сучасної сільської молоді, розглядалися в публікаціях етнологів Н. Жмуд [7] і Л. Босої [3]. Метою цієї статті є конструювання соціально-економічного портрета сільської молоді та з'ясування причин її міграції до міст. Наукова новизна полягає в тому, що соціологічні і статистичні дані в нашому дослідженні переосмислюються з погляду етнології, що дозволить глибше зрозуміти реалії життя сучасної сільської молоді, виявити роль етнокультурних чинників у формуванні її світоглядних засад і системи моральних цінностей.

Результати дослідження. Проблема умов життя й міграції сільської молоді в Україні наразі є однією з тих, які потребують нагального вирішення, тому необхідним є її всебічне дослідження з наукового погляду.

В Україні закон визначає молодих громадян як громадян віком від 14 до 35 років [8], утім, характеристика молоді як соціальної групи не обмежується виключно віковими особливостями.

На думку В. Чигрина, сільська молодь – це частина молоді певного суспільства, яка виділяється за ознаками поселенської належності до сільської місцевості. Вона є частиною відносно сталого сільського соціуму і в ході соціалізації та професіоналізації сприймає основні його

суспільно-історичні та культурні особливості [16, с. 58–59].

За даними Держкомстату, станом на 1 серпня 2011 року міське населення України складало 31 362,4 тис. (68,6 %), сільське – 14 307,6 (31,4 %).

Упродовж 1979–2006 років сільська місцевість утратила 4374 тис. осіб, і саме молодь становить більш ніж половину всіх мігрантів [13, с. 12]. До того ж навіть у другій половині 1990-х років, коли спостерігалася стійка тенденція переважання притоку міських жителів до сіл над зворотним потоком, сальдо міграцій вікової групи 15–28 років у сільській місцевості залишалося від'ємним. Лише у вікових групах 22–23 роки, віці, коли до села повертається частина його колишніх мешканців, які закінчили навчання у вищих навчальних закладах, кількість прибулих до сільської місцевості дещо перевищує чисельність вибулих [13, с. 173].

Особливо активно залишають своє село дівчата; інтенсивність міграційного руху дівчат 15–19 років у 1,5 рази вища, порівняно з юнаками того самого віку [12, с. 306]. Останнє можна пояснити втратами в процесі трансляції міжпокоління досвіду. Сучасне покоління дітей виховане батьками, чия соціалізація відбувалася здебільшого через громадські інституції (дитсадок, школу, службу в армії, трудовий колектив), а не через засоби родини. Насамперед це стосується жінок, адже і бабусі, і матері нинішньої молоді мусили працювати в колгоспі (на заводі, у сфері обслуговування тощо). В умовах перебудови, втрати постійних робочих місць значною кількістю сільського населення саме жінки стали годувальницями родин, освоївши нові для себе професії продавців-«човників», доглядальниць та прислуги в країнах Європи, будівельні спеціальності. Молоді дівчата, згідно з вимогами нового часу, були виховані самостійними, цілеспрямованими, з активним підходом як до пошуку роботи, так і до пошуку шлюбного партнера. Удале заміжжя для багатьох з них – це найлегший спосіб улаштувати життя собі і своїм майбутнім дітям.

Розглянемо економічні причини міграції сільської молоді з села. За рівнем оплати праці робітники сільського господарства завжди посідали одне з останніх місць серед робітників різних галу-

зей господарства України, наприклад, у 2002 році середньомісячна оплата праці в сільському господарстві була в 2,7 рази нижчою, ніж у промисловості [12, с. 305]. Рівень життя сільської молоді є низьким: у половини респондентів доходів вистачає тільки на продукти харчування (45 %), в інших (53 %) – «на життя», на найнеобхідніше. Ніхто з опитаної сільської молоді не міг сказати, що вони «живуть у повному достатку» [12, с. 305].

Наступним і одним з найважливіших чинників, який впливає на відтік молоді з сіл, є безробіття.

За результатами обстеження трудових ресурсів, здійсненого за методологією Міжнародної організації праці, фактичний рівень безробіття на селі сягнув понад 10 % (2002) [12, с. 308]. Серед сільської молоді, як засвідчує моніторингове опитування Л. Богуш, фактичний рівень безробіття ще вищий – 18 % [12, с. 308]. Гендерний аналіз рівня безробіття також свідчить, що максимальне його зростання спостерігалось серед наймолодших працездатних жінок 15–19 років. Зрозуміло, чому серед цієї категорії сільської молоді спостерігається й найбільша міграція з села [12, с. 308].

Нині для сільської молоді можливості працевлаштування обмежені, тому що більшість сільськогосподарських підприємств є збитковими. Як засвідчують дані, молоді важко знайти «будь-яку роботу» – так вважає 62 % респондентів [12, с. 308]. Роботу відповідно до отриманої кваліфікації і з достатнім заробітком знайти ще складніше (85 % опитаної молоді).

Незважаючи на зростання темпів індивідуального житлового будівництва в селі (2002 р. – 106,1 %, 2003 р. – 113,3 %, 2004 р. – 135,3 %), що загалом випереджає темпи зростання в міських поселеннях, а також вищу, ніж у містах, середню забезпеченість житлом (відповідно 24,4 м² і 20,5 м² на одного жителя), за якісними характеристиками і комфортністю сільське житло значно поступається міському [13, с. 7]. Більшість сільських помешкань позбавлені елементарних побутових зручностей: у 2006 році лише 20,2 % сільських домогосподарств були оснащені водогонном, 18,3 % – каналізацією, 40,1 % – мали центральне газопостачання, 21,6 % – телефон і лише 14,9 % – душ або ванну кімнату [13, с. 273–274].

Меншою мірою така ситуація стосується західних регіонів України, де значний відсоток людей перебуває на заробітках у країнах Євросоюзу. У таких сім'ях за допомогою коштів, висланих з-за кордону батьками-заробітчанами, досить значна частина сільських помешкань переобладнана, відповідно до запозичених західних стандартів, так званим євроремонтом. Обов'язковими його атрибутами є пластикові вікна, шпаклювання стін і стелі у світлі тони, ламінат або лінолеум, сучасна імпортна сантехніка, автономне опалення з алюмінієвими радіаторами і пластиковими трубами, стежки з тротуарної плитки у дворах тощо. Умови проживання в таких помешканнях є значно комфортнішими, однак нерідко там живуть діти заробітчани лише до закінчення школи зі своїми бабусями та дідусями, адже батьки вимушені лишатися за кордоном, щоб утримувати сім'ю в майбутньому.

Низькі доходи зумовили обмежене наповнення предметно-речового середовища, що оточує сільську молодь. У 2006 році 89,3 % сільських домогосподарств мали в користуванні холодильники, майже 69 % – пральну машину, лише 2 % – власний комп'ютер (що в чотири рази менше за показник у містах), дещо більше третини мали мобільний телефон [13, с. 255]. Щоправда, наприкінці 2010 року ситуація зі зв'язком змінилася з появою вигідних недорогих тарифів і з розширенням мережі покриття мобільних операторів. За відсутності стаціонарних телефонів мобільні стають основним засобом спілкування і виходу в Інтернет. Варто згадати і про соціальне значення мобільного телефона для сучасної молоді, адже його престижна дорога марка є свідченням статусу й успішності. Через це часто виникає ситуація невідповідності між рівнем життя сільської молоді та вартістю мобільних телефонів у багатьох її представників. Крім того, побільшало в селі і комп'ютерів, особливо в місцевостях, розташованих недалеко від міст. Більшість студентської сільської молоді користується ноутбуками та нетбуками, зручними у транспортуванні, що дозволяє працювати з ними і в селі, і під час навчання в місті.

Важливою причиною міграції сільської молоді до міст є також становище соціально-культурної сфери сучасного села.

Станом на 1 листопада 2005 року, серед 28,3 тис. сільських населених пунктів в Україні 9,5 тис. (33,7 %) узагалі не

мали жодних медичних закладів. До того ж кожне п'яте таке село було на відстані більше 10 км від найближчого медичного закладу, 28,3 % сіл – від 5 до 10 км, 29,4 % – від 3 до 5 км і лише в 23,5 % сільських поселень найближчий медичний заклад розміщувався на відстані менше трьох кілометрів [13, с. 280]. Зрозуміло, що за таких умов своєчасне медичне обслуговування просто ускладнене, а мізерне фінансування унеможливорює і його високу якість.

На загальний рівень культури сільської молоді впливає і масове скорочення сільських освітніх закладів. Станом на 2006 рік, порівняно з 1991-м, кількість шкіл зменшилася на 1270 одиниць, а дошкільних закладів – на 4728 одиниць, скорочення населених пунктів за той самий період становило 263 одиниці [13, с. 283].

З огляду на таку ситуацію, для значної частини сільської молоді оптимальним виходом стає вступ після 9 класу до професійно-технічних училищ та вищих навчальних закладів (ВНЗ). Питома вага сільської молоді серед вступників до ВНЗ I–II рівнів акредитації становить майже 40 %, тоді як у загальній чисельності дітей віком 15–16 років сільських жителів – лише 35 % [13, с. 199].

Серед зарахованих до ВНЗ III–IV рівнів акредитації частка сільської молоді помітно нижча – 30,4 % у 2006 році [13, с. 202]. Проте останніми роками спостерігається нова тенденція: порівняно з 2005 роком, у 2006 році чисельність сільської молоді серед вступників зросла на 14,6 тис. осіб, тоді як міської – скоротилася майже на 10 тис. осіб [13, с. 202].

Часто батьки хочуть бачити свою дитину освіченою, незалежно від того, де вона потім зможе застосувати знання і в якій галузі знайде роботу. Тут дається взнаки радянська ментальність і тверде переконання в необхідності отримання вищої освіти. До того ж сільська молодь здебільшого намагається отримати економічну або ж юридичну освіту, а працевлаштовується у сфері торгівлі, будівництва тощо. Водночас робітнича освіта, при безсумнівній прибутковості робітничих професій у сучасній Україні, лишається вкрай непривабливою і непрестижною.

З метою сприяння сільській молоді в отриманні вищої освіти державою була за-

проваджена система цільового направлення для найкращих учнів шкіл, яка себе не виправдала. Отримавши необхідні для вступу пільги, більшість молодих людей після навчання не повертається на роботу до села. На нашу думку, цьому сприяє, певною мірою, сільський стереотип успішності, адже повертаються до села, як уважає більшість його мешканців, ті, кому не вдалося влаштувати своє життя в місті. Така ситуація зазвичай не викликає значної поваги в односельців і свідчить про неуспішність.

Крім того, однією з соціальних причин міграції можна виділити падіння престижу сільськогосподарської праці. Молодь, не бажаючи займатися фізичною роботою майже цілодобово, шукає легших шляхів досягнення гідного матеріального становища. У часи незалежності державна ідеологія перестала обслуговувати сільське господарство, повністю зникли системи матеріального та морального заохочення праці, якими в радянський час були призи переможцям соцзмагань, свята обжинків, вручення грамот, орденів та медалей за працю, безкоштовних путівок тощо. Сучасні ЗМІ, телебачення та Інтернет формують у свідомості молоді образ престижної молоді людини, насамперед людини з міста. Їх вплив є особливо відчутним з огляду на те, що в селі телебачення є чи не єдиним джерелом інформації про зовнішній світ. Сприйняття селянами власної праці як «безкінечної», «невдячної», «тяжкої» також впливає на наміри молоді покинути село. Лише незначний відсоток батьків залучає дітей до активної сільськогосподарської праці, бажаючи дитині кращої долі, яка в їх уявленні жодним чином не пов'язана з роботою на землі.

Українською є ситуація із забезпеченням культурних потреб селян. Якщо на початку 1991 року майже у двох третин сіл були діючі бібліотеки, а у 70,8 % – клуби, будинки культури та кіноустановки, то у 2005 році лише половина сільських населених пунктів мала бібліотеки, трохи більше половини – клуби й будинки культури, і лише кожне двадцяте – кіноустановку [13, с. 287].

За відсутності організованих державою місць забезпечення культурних потреб та за умов руйнації традиційних форм дозвілля вільний час молоді заповнюється здебільшого переглядом телевізора,

комп'ютерними іграми та вживанням алкоголю. Через відсутність клубу як місця спілкування молоді часто цю функцію перебирає на себе магазин або кафе, бар. Численні «генделі», «генделики», що з'явилися в селах, приваблюють молодь дешевим алкоголем (пивом), голосною музикою: «Середньостатистична сільська молодь має дотерпіти до п'ятниці, в п'ятницю – дискотеки, і по центральній вулиці кругом парка, там з десятків “генделіків”, де можна “побухать”. Ну і, відповідно, “дискотека”, “побухать”, і так далі» [9].

Дозвілля сільської молоді респонденти характеризують здебільшого однаково: «В клуб приходять люди, причому люди, яким в середньому років п'ятнадцять-шістнадцять, ці люди, вони мають шанс за цілий день вирватися від нагляду батьків, “залити сливу”, покурить» [10]. На таких зібраннях хлопці й дівчата фліртують, лузають насіння, пліткують, розповідають анекдоти, інколи б'ються за межами клубу, часто навіть дівчата, з'ясовуючи таким чином своє право на того чи іншого хлопця.

Відверті зізнання молодих інформаторів про випадкові сексуальні контакти («можна просто вийти, зняти якусь “девочку” і завести її десь за клуб або в “кукурудзу”» [10]) свідчать про кризу морально-ціннісних орієнтацій, адже ми практично не спостерігаємо адекватну конструктивну поведінку, яка б регулювалася суспільними етичними нормами. Нинішнє покоління, хоча не визнає за норму традиційну сільську консервативність, не формує натомість нові критерії поведінки. Через це виникає ситуація подвійних стандартів, коли, наприклад, з одного боку, хлопці при виборі шлюбного партнера віддають перевагу стриманим і скромним дівчатам, а з другого, – яскравий макіяж, відвертий одяг та «походи за клуб» стають нормою. До того ж батьки часто не в змозі управляти дітьми-підлітками, які з 12–13 років ходять на описані вище зібрання до клубу. Нерідко такі походи закінчуються ранньою вагітністю, поширюється в селі і так званий громадянський шлюб.

Контраст у системі цінностей старшого й молодшого поколінь призводить до того, що сучасне сільське середовище набуває рис префігуративного суспільства,

у якому вже не діти вчать від батьків, а навпаки. У такій ситуації закономірно зникає і традиційне шанобливе ставлення до старшого покоління, переростаючи в неприйняття молоддю настанов старших, байдужість до них та зверхність.

Головним мірилом цінності в житті сільської молоді, як, власне, і в суспільстві загалом, стають гроші. Їх наявність є основним критерієм успішності, реалізації в житті, а часом – просто самоціллю. Моральні якості за таких умов до уваги не беруться.

Певною альтернативою безмістовному дозвіллю є робота творчих об'єднань, що існують і в сільській місцевості. Наприклад, в Охтирському районі Сумської області функціонує 86 клубних формувань, у яких реалізують свої творчі здібності 969 осіб. Працюють хореографічні, вокальні, драматичні, туристичні клуби та гуртки. Періодично відбуваються театралізовані свята, благодійні акції і навіть рок-концерти [14].

Останнім часом з'являються і власне молодіжні ініціативи. Так, Всеукраїнська громадська організація «Спілка молоді села» позиціонує себе як силу, яка захищає інтереси сільської молоді, організовуючи стажування за кордоном, проведення семінарів і тренінгів для молодих лідерів, надаючи інформаційну підтримку щодо налагодження сільськогосподарського виробництва [15].

У контексті створення культурної альтернативи можна навести приклад так званих екопоселень. Їх метою є опозиція споживацькому суспільству й побудова екологічно, економічно та соціально сталої спільноти, яка існує в гармонії з природою [6, с. 77]. В Україні подібні поселення виникають здебільшого в межах уже існуючих сіл, відповідно, поселенці контактують із сільською молоддю, з якою діляться своїми поглядами. Для місцевих жителів ідеологія поселенців може мати позитивний вплив – заохочення до здорового способу життя, відновлення зв'язку з природою та шанування сільськогосподарської праці.

***

Міграція сільської молоді до міст у сучасній Україні поступово набуває критичного характеру. Це спричинене дією одразу кількох факторів: економічного, соціального та культурного. З еконо-

мічних причин слід указати збитковість сільськогосподарського виробництва, безробіття та принизливі побутові умови життя. Соціальними причинами є низька якість освіти, медичного обслуговування, транспортної системи. Проблеми в культурній сфері проявляються у зменшенні кількості клубів, будинків культури, бібліотек та кіноустановок, перебиранні на себе культурної функції закладами громадського харчування. Певний етнокультурний ренесанс початку 1990-х років без належної підтримки з боку держави, ЗМІ до початку XXI ст. поступово згас, тому не був належним чином використаний у виховному процесі сільської молоді. Наслідком цього стала криза системи морально-ціннісних орієнтацій, відсутність суспільних ідеалів, образів позитивних героїв, на які могла б рівнятися молодь. Окрім того, спостерігається і падіння престижу сільськогосподарської праці та вкрай низька зацікавленість у ній саме молодого працездатного покоління.

Література

1. *Алмазова Т. В.* Міське та сільське середовище: порівняльна характеристика соціокультурних систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Pedagogica/6_85695.doc.htm.
2. *Богуш Л. Г.* Комплексний розвиток соціальної сфери сільської місцевості України: проблеми та підходи до підвищення ефективності його державного регулювання / Л. Г. Богуш // *Економіка природокористування і охорони довкілля* : зб. наук. праць. – 2008. – № 4. – С. 65–70.
3. *Боса Л. Г.* Соціалізація української молоді кінця XIX – початку XXI ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2007.
4. Визначення пріоритетних напрямів підвищення рівня соціального захисту сільської молоді [Електронний ресурс] // *Національний інститут стратегічних досліджень*. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/november08/6.htm>.
5. Волинська обласна державна адміністрація. Сільська молодь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.voladm.gov.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=390&Itemid=265.
6. *Дієва Т. С.* Феномен екопоселення у світі та в Україні / Т. С. Дієва // *Наукові записки. Соціологія*. – 2008. – Т. 83. – С. 77–82.
7. *Жмуд Н. В.* Етнічні стереотипи статевого виховання молоді / Н. В. Жмуд // *Народна творчість та етнографія*. – 2003. – № 3. – С. 78–114.
8. Закон України. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 16. – С. 167.
9. Записала Т. Момот у серпні 2011 р. у м. Вінниці від О. Сучка, 1985 р. н., уродженця с. Рахни-Лісові Шаргородського р-ну Вінницької обл.
10. Записала Т. Момот у серпні 2011 р. у м. Вінниці від В. Рибка, 1989 р. н., уродженця с. Михайлівці Красилівського р-ну Вінницької обл.
11. *Карпова І. Г.* Стратегії адаптації сільської молоді в міській спільноті [Електронний ресурс] / І. Г. Карпова // *Методологія досліджень та сучасні соціальні, економічні та психологічні проблеми розвитку суспільства*. – Донецьк, 2011. – (Серія «Психологія»). – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/.../R2%5CR2S5.pdf.
12. *Лавріненко Н.* Соціально-економічні проблеми сільської молоді / Н. Лавріненко // *Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги ; НАН України ; Ін-т соціології. – К., 2005. – С. 303–310.
13. *Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села* / відп. ред. Е. М. Лібанова ; НАН України ; Ін-т демографії та соціальних досліджень. – К., 2007. – 468 с.
14. Охтирська районна державна адміністрація. Інформація про організацію дозвілля молоді в сільських закладах культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rda.okhtyrka.net/index.php?option=com_content&task=view&id=1143&Itemid=88.
15. Спілка молоді села [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agrosms.org.ua/index.php?id=1>.
16. *Чигрин В. О.* Сільська молодь як об'єкт соціологічного аналізу / В. О. Чигрин // *Український соціум*. – 2005. – № 4(9). – С. 52–60.